

N
Smi's

Marginali si exclusi în literatura lui Panait Istrati

Interventie în plenul sesiunii stiintifice *Egalitatea de sanse în spatiul cultural european*, din 26 iunie 2015

Bianca CERNAT (cercetator postdoctorand)

Un titlu mai potrivit pentru prezenta comunicare ar fi fost, poate, *Panait Istrati: marginalitate si excluziune* – cu o formula mai integratoare, trimitând la un teritoriu mai vast si consonând, totodata, mai bine cu tema generala a simpozionului de astazi: *Egalitatea de sanse în spatiul cultural european*. Ma vad, astfel, nevoita sa marturisesc de la bun început ca titlul la care ma gândisem initial este, într-o anumita masura, restrictiv; el ar putea lasa impresia ca se refera, cu strictete, doar la „literatura” lui Panait Istrati, la proza sa fictionala, mai precis, când, de fapt, propunând aceasta tema, avusesem în vedere mai mult: sa analizez – ceea ce voi si face, chiar daca nu tocmai detaliat, în minutele urmatoare – atitudinea scriitorului fata de tot ceea ce înseamna marginalitate si excluziune, indiferent daca aceasta atitudine se exprima în scrierile sale prozastice, în publicistica sau în corespondenta. Si înca: indiferent daca aceasta atitudine defineste biografia istratiana sau, la celalalt pol, opera autorului. De altfel, în cazul particular al acestui scriitor, *biografia si opera* se construiesc una pe alta, (de)curg una dintr-alta, ca într-un desen al lui Escher, în care realitati din planuri (aparent) incompatibile par sa se întâlneasca si sa-si prelungeasca liniile într-un perpetuum mobile al privirii. Reconstituita, atât cât a fost posibil – lacunar pe alocuri –, de comentatorii români sau straini ai autorului, de la Alexandru Talex si Alexandru Oprea la Monique Jutrin si Mircea Iorgulescu, biografia lui Panait Istrati se sprijina, pe portiuni importante, pe textele autobiografice ale autorului, în care autenticitatea este un efect de scriitura, confesiunea amestecându-se indiscernabil cu fictiunea. Automarturisindu-se, naratorul istratian (alter-ego-ul sau Adrian Zografi, sa zicem) se inventeaza pe sine. Si invers: în procesul autofictionalizarii, el se descopera pe sine mai autentic, mai „real”. E greu de spus unde începe si unde se termina (auto)biografia în literatura istratiana; si, de asemenea, unde începe si unde se termina „literatura” de-a lungul traseului existential al scriitorului – cei doi termeni se afla, în cazul de fata, într-o relatie de armonioasa tensiune, frecvent

denuntata de Istrati. Chipul „omului de hârtie” se suprapune cu acela al omului „real”, agitat de pasiuni și de revolte, iar aceasta suprapunere, deși nu completa, devine atât de insidioasă, încât cele două entități risca să se confunde.

De aceea – și revenind, astfel, la cadrul inițial al discuției – a vorbi despre „marginalii” și „excluzii” din literatura istratiană înseamnă a vorbi despre modul în care experiența marginalității și a excluderii trăită de autorul însuși ajunge să modeleze chiar scrierile ficționale ale acestuia. În cazul lui Istrati, discriminarea între biografie și operă este mai puțin funcțională decât în cazul oricărui alt prozator român contemporan cu el. Și aceasta nu pentru că Istrati, așa „autodidact” cum este, nu ar avea conștiința *diferitului* pe care, în raport cu transcrierea nuda a faptului real, îl presupune discursul literar/ficțional. Ci pentru că, în raspar cu orice modă literară, el își asumă, ca un autenticist *avant la lettre*, o formulă literară ce avea să facă o frumoasă carieră abia un deceniu mai târziu. Nimeni în literatura română nu face, la începutul anilor '20 – când Istrati imaginează liniile mari ale amplului său proiect ficțional cuprinzând „viața” și „povestirile” lui Adrian Zografi –, nimeni nu face, deci, la acea epocă, literatura din propria biografie. La debutul lui Istrati, confesiunea e încă, pentru foarte mulți literați, un gen în marginea literaturii. Și chiar un Romain Rolland îl sfătuiește pe ucenicul său venit de la marginea Europei (într-o scrisoare din 21 decembrie 1922) să pună surdina tentației de a folosi, în nuvele sale, persoana întâi singular: „L'oeuvre nous est supérieure. Elle doit vivre sans nous, et après nous. Effacez donc «ma vie» – et le moi – autant que vous le pourrez”. Prin chiar formula sa ostentativ autobiografică – într-o vreme când, repet, supralicitarea autobiograficului în proza ficțională putea părea o excentricitate –, ca și prin atitudinea sa, mai generală, de revoltat împotriva convențiilor, implicit împotriva celor literare, Istrati este, în epoca interbelică, și în literatura română mai mult decât în cea franceză, un marginal. Pretuit de puțini prieteni literari, în special de aceia din cercul *Vietii românești* și, în genere, din zona social-democrată.

Un *marginal* al literaturii române, un „caz”, un autor greu de încadrat, de anexat unei direcții ramâne, de altfel, Istrati, până azi. Prejudecata calinesciană potrivit căreia, nescriind în limba română, Istrati nu e un autor român – locul lui fiind în literatura franceză, dar, chiar și acolo, tot undeva la margine... – e îmbrățișată de unii și în epoca noastră, în pofida faptului că, între timp, perspectiva asupra apartenenței sau a

nonapartenenței lingvistice a unui scriitor la o literatură a suferit importante nuanțări. (Mai radicală, Pascale Casanova atrage atenția asupra nesuprapunerii, în ansamblul unei așa-numite „literaturi mondiale”, a hărții literare/intelectuale și a celei politice.) Din acest punct de vedere, *marginalitatea* lingvistică a lui Istrati basculează primejdios spre *excluziune* – și termenul nu e deloc excesiv în acest context. Istoriile literaturii române, mai vechi sau mai noi, de la Calinescu încoace, nu-i dau acestui autor drept de cetate în literatura noastră, de la motivația lingvistică trecându-se uneori insidios, și totodată sofistic, la una axiologică. Ambele ascund, de fapt, în anumite contexte, neformulată ca atare, o motivație ideologică/politică.

Ajungem, astfel, la un alt aspect al „marginalității” istratiene într-un mediu cultural ostil, între cele două războaie mondiale ca și epoca de după 1989, scriitorilor cu simpatii de stânga – cum Istrati este unul dintre aceștia, el a avut și are încă de suferit de pe urma faptului că, acceptată în principiu, vechea judecată conform căreia, dintr-o perspectivă estetică, valoarea operei nu depinde de opțiunile extraliterare ale autorului este, în practică, eludată. Nu de puține ori, rezervele „estetice” față de proza autorului *Chirei Chiralina* se întâlnesc cu idiosincraziile față de un Istrati urmărit de Siguranța ca spion comunist, în timpul scurtelor sale sederi în România de după Primul Război – fapt neconfirmat, dar colportat și astăzi (a se vedea paginile pe care i le rezervă Stelian Tanase în *Clientii lui tanti Varvara. Istории clandestine*, Ed. Humanitas, 2005). Marginalizat în România ca stângist, Istrati este, după întoarcerea din călătoria sa de șaisprezece luni din URSS și după publicarea confesiunii din *Vers l'autre flamme*, renegat în Franța pentru a fi tradat cauza comunistă. Spre sfârșitul vieții, când circumstanțele îl împing în brațele „camarazilor” de la *Cruciada românismului*, scriitorul oferă posterității sale imediate alte motive de marginalizare. Intra, poate, într-o logică „firească” a funcționării oricărui sistem social marginalizarea scriitorilor/intelectualilor înapți de înregimentări dogmatice, a căror libertate de spirit exclude adeziunile definitive.

Biografia lui Istrati se articulează ca naratiune a unei întregi serii de experiențe ale marginalizării și excluderii: copil nelegitim, orfan, intrat de mic la stăpân, supus unei asceze a ocupațiilor obscure (baiat de prăvălie, angajat cu ziua în port, zugrav și toate celelalte), din care evadează, periodic, într-un „vagabondaj” cu accente romanesti, din portul Brailei până în Egipt, hartuit permanent de grija pâinii zilnice și, deopotrivă, de

fantasma literaturii, a unei literaturi pe care, în mod straniu, ar vrea sa o stie simultan „angajata” si ascultând de principiul gratuitatii artiste, atipic pâna la extravaganta, oriunde s-ar afla, într-un salon literar sau pe Promenade des Anglais, unde își câștiga existenta ca fotograf, urmarit de Siguranta si denuntat, de unii, ca „haiduc al Siguranței” s.a.m.d. – biografia acestui autor, suprapusa unei opere populate, la rândul-i, de figuri ale unor marginali (de la Adrian Zografi la Codin, Mihail Kazansky, Nerantula, capitan Mavromati, Cosma s.a.) vorbește de la sine despre ierarhii arbitrare, inechitati, nesanse. Publicistul Istrati si autorul de fictiune scriu, cu aceleasi accente de revolta si uneori cu aceeasi verva a discursului ce împinge textul publicistic spre proza propriu-zisa, despre marginalizati, nedreptatiti, oprinati – fantasmeme dominante, în mod curios, poate, ale unei literaturi percepute adesea sub specia pitorescului si a plăcerii gratuite de a povesti.

Nu în ultimul rând, a discuta despre marginalizatul Istrati înseamna, totodata, la un alt nivel, a discuta si despre conditia marginalizata a literaturii din care vine acesta si, mai larg, a lumii românești de ieri si de azi. Ajungem astfel sa vorbim despre „egalitatea de sanse” a unei literaturi estice în contextul acelei „literaturi mondiale” teoretizate, între multi altii, si de Pascale Casanova în *Republica mondiala a literelor*, carte în care un capitol îi este rezervat lui Cioran, privit ca exponential pentru categoria scriitorilor plecati din culturi mici si asimilati marilor centre culturale (*Cioran, despre neajunsul de a te fi nascut în România*). Afirmatia conform careia Cioran ar fi „aparut într-un spatiu literar foarte sarac si relativ recent, dar pe care Franta nu-l domina nici politic, nici literar” se cuvine, desigur, amendata. Iar parcursul unui scriitor precum Panait Istrati ar fi fost, cred, cel putin la fel de relevant pentru un asemenea demers.